

Деякі аспекти аналізу структурної самоорганізації політичної системи

Юлія Комарова,

аспірант кафедри політичних наук

філософського факультету

Національного університету ім. Т. Шевченка

Проблема структурного впорядкування політичної системи суспільства виникла у 1950 – 1970-ті роки, в період формування теорії політичної системи на методологічному ґрунті кібернетики та загальної теорії систем. Необхідність аналізу структурного впорядкування складноорганізованих систем у межах цих напрямків зумовлювалася їх спрямованістю на пошук шляхів ефективного управління різними типами систем, цілісність яких розглядалася крізь призму тенденцій організації, самозбереження, рівноваги.

Термін „самоорганізована система” вперше з’явився у понятійному апараті кібернетики. Пізніше він, певним чином трансформувавши зміст, увійшов і до понятійного кола загальної теорії систем. З позицій кібернетики, до самоорганізованих належать вищі типи самокерованих систем, здатних відновлювати свій оптимальний стан за будь-яких змін зовнішніх умов, самостійно набувати ознак стабільності. Кібернетична система, як прийнято її характеризувати, є певною автономною реальністю, „чорною скринією”, процеси в якій утаємничені від довілля. Взаємодія системи з оператором (людиною) або з оточенням обмежена чітким набором функцій: „ввід”, „конверсія”, „вивід”. Людина, як сила, зовнішня щодо такої системи, елемент її середовища, може визначити характер функціонування системи за специфікою сигналів, які вводяться в неї, та за змістом рішень, які вона приймає щодо цих сигналів.

У вигляді подібної самокерованої системи американські політичні теоретики 1950-х років побачили політичне життя суспільства. Д. Істон увів у науковий обіг поняття „політична система” та заданий напрям розуміння політичної системи суспільства в дусі кібернетики як „мережі (set) взаємодій, через які блага (valued things) владно розподіляються у суспільстві” [35, р. 153]. Системний аналіз політичного життя вчений

Деякі аспекти аналізу
структурної самоорганізації політичної системи

Юлія Комарова

запропонував базувати на понятті „системи, зануреної в середовище” [35, р. 24], функціональна активність якої здійснюється за принципом „входу – виходу” (input – output) та спрямовується на неперервне підтримання внутрісистемної рівноваги (intra-systems equilibrium). Цю методологічну лінію підтримали Г. Алмонд, М. Каплан, Г. Пауелл, К. Дойч та їх послідовники. Спільною особливістю системних моделей як американських біхевіористів, так і представників компаративного напрямку політичної науки є **розгляд політичної системи крізь призму її функцій** („what the system does”) [35, р. 29], **а не внутрішньої структури** („what the system is”), оскільки Д. Істон свого часу охарактеризував політичну систему суспільства як „чорну скриню” й задекларував: „Системний аналіз політичного життя має охоплювати в основному відносини системи із середовищем” [35, р. 24]. Ця дослідницька позиція, ставши вже „класичною”, традиційною в теорії політичної системи, зберігає свою вагомість і нині. Її, зокрема, дотримуються й автори останнього видання фундаментальної колективної монографії „Порівняльна політична наука сьогодні. Світовий огляд” (керівник проекту – Г. Алмонд) [34].

Поза тим, сукупність теоретичних і прикладних проблем, пов’язаних з дослідженням цього кола політичних явищ, складає лише один з аспектів теорії політичної системи, причому аж ніяк не провідний. Його дослідженню, як уявляється, має передувати аналіз політичної системи суспільства не якоїсь „чорної скрині”, а як об’єктивного феномена, системно-структурної цілісності, що має певну конфігурацію та володіє низкою сутнісних характеристик і властивостей. Як справедливо зауважує К. Гаджієв, „головне завдання дослідника полягає в тому, щоб виявити й проаналізувати вміст цієї „чорної скрині” і те, що відбувається всередині неї” [10, с. 102]. Показово, що подібного висновку дійшов, зрештою, й сам Д. Істон, усвідомивши, що аналіз функціональної динаміки політичної системи без з’ясування її структурних особливостей методологічно безплідний, оскільки зображує політичну систему суспільства як абстрактний феномен, ігнорує об’єктивну природу політичного процесу, не дозволяє розкрити його варіативний зміст.

Спробою переосмислення попереднього розуміння політичної системи стала видана 1990 року монографія Д. Істона „Аналіз політичної структури” [36], присвячена розглядові основних інститутів, які здійснюють „владний розподіл благ у суспільстві” шляхом винесення загальнообов’язкових політичних рішень. Однак розгляд Д. Істоном „політичної структури” носить переважно описово-констатуючий характер: автор аналізує не структуру політичної системи суспільства як інваріант взаємозв’язку її компонентів, що зумовлює виникнення в кожному з них системно-інтегративних якостей, а, швидше, досліджує набір елементів, кожен з яких постає як самодостатнє та значною мірою

статичне інституційне утворення.

Проте інституційний підхід до аналізу політичної системи суспільства, сутність якого полягає „передусім у спостереженні, описі й аналізі політичних структур, властивостей і взаємозв'язків як феноменів” [4, с. 81], страждає на однобічність та знеособленість, що не дозволяє виявити системний зміст політики як специфічної сфери життєдіяльності суспільства. Застосування поняття „система” в дослідженні політичного життя передбачає погляд на всі його складові як на „сукупність елементів, взаємопов'язаність і впорядкованість яких дозволяє розглядати її як цілісність” [30, с. 142], а будь-яка система як цілісність жодним чином не може знайти повноти свого вияву в інституційній статистиці, ніяк не може бути лінійно констативно описана, оскільки цілісність завжди постає як „абсолютний рух становлення” [13, с. 61].

Справді, політична система суспільства не є чимось статично-замкненим, сталим, знеособленим цілим – це жива, динамічна, відкрита системно-структурна цілісність, якісна специфіка якої є багатовимірною, розвиток якої має нелінійний характер і неоднозначно детермінується її попередньою історією, і яка має властивість резонансно реагувати на впливи зовнішнього і внутрішнього середовища, виявляючи неможливу, з точки зору лінійних законів, здатність до **структурної самоорганізації**. Сутність цього процесу полягає у **становленні різних форм суспільно-політичної дійсності в ході ціннісно насиченої діяльної комунікації індивідуальних і колективних персоніфікованих та інституційних суб'єктів політики щодо різних альтернатив політичного ладу**. Отже, процес структурної самоорганізації політичної системи суспільства є неодмінною характеристикою політичного життя, „дійсністю політичного”. Його дослідження має ключове значення для наукового висвітлення мікрофізики політичного життя. Як справедливо зауважують російські науковці Г. Малинецький і А. Потапов, „якщо структури, системи, „чорні скрині” не послані нам Богом, потрібно розбиратись, як же вони виникли, як же відбувається спонтанне, самовільне народження впорядкованості, самоорганізація” [20, с. 139].

Через певні об'єктивні причини „класична” методологічна лінія теорії політичної системи не містить у своєму арсеналі адекватного інструментарію для аналізу структурної самоорганізації політичної системи суспільства. У зв'язку з цим видається перспективним застосування в аналізі політичної системи деяких методологічних засад теорії самоорганізації – започаткованого приблизно 30 років тому наукового напрямку, який нині особливо інтенсивно розвивається та відзначається розмаїттям і різноспрямованістю теоретичних розробок і прикладних досліджень та орієнтацією на широкий міждисциплінарний діалог. Сучасна теорія самоорганізації, „орієнтована на пошук універсальних патернів (зразків, моделей – Ю. К.) еволюції і

**Деякі аспекти аналізу
структурної самоорганізації політичної системи**

Юлія Комарова

самоорганізації відкритих нелінійних систем будь-якого роду, незалежно від конкретної природи їх елементів чи підсистем” [16, с. 243], володіє цілим набором специфічних методологічних інструментів – понять, принципів, дослідницьких методик, узагальнень, застосування яких у системному аналізі політичного життя дозволить дослідити особливості структурної самоорганізації політичної системи суспільства, виявити ті специфічні риси її структури та процесів, які складають мікрофізику політичного впорядкування. Наукова апробація понятійного апарату та методологічного інструментарію теорії самоорганізації була здійснена в ряді досліджень, проведених у різних **галузях природничих наук** відомими вченими – починаючи від Г. Хакена й І. Пригожина та закінчуючи плеядою російських дослідників, серед яких – О. Князева, С. Курдюмов, В. Аршинов, В. Буданов, Г. Малинецький, А. Потапов, В. Войцехович та ін.; у **філософії і теорії культури** – К. Майнцер, В. Стьопін, І. Добронравова, В. Василькова, Ю. Климонтович, Ю. Данилов, В. Моїсєєв, М. Попович; в **соціології** – Д. Тарнавський, А. Назаретян, Л. Бевзенко [див. 2; 3; 5; 6; 16; 19; 20; 22; 24; 25; 29; 33].

Успіхи синергетичного аналізу соціальних за своєю природою явищ, процесів і систем (масовидних явищ суспільного життя, інформаційних процесів, економічних явищ, соціокультурних феноменів) поряд із вже традиційним для теорії самоорганізації аналізом фізичних і біологічних нелінійних систем наштовхують на думку про перспективність аналізу політичного життя суспільства під кутом зору процесів самоорганізації.

У російській політології та політичній соціології вже спостерігалися спроби синергетичного аналізу політичних процесів. Зокрема, наприкінці 1980-х років деякі вчених, працюючи над проблематикою демократизації та самоуправління в різних суспільних сферах, висунули ідею політичної самоорганізації [28]. Так, правознавець А. Венгеров здійснив досить вдалу аплікацію концептуального апарату синергетики на дослідження суспільно-політичного життя та сфери права [8; 9], Г. Пушкарьова окреслила евристичні можливості синергетичного підходу для аналізу політичної системи суспільства крізь призму політичної соціології [26].

У цій статті робиться спроба осмислити перспективи, особливості та напрямки застосування методологічного інструментарію теорії самоорганізації в аналізі політичної системи суспільства як провідного об’єкта політичної науки та центральної категорії теорії політики. Концептуальний апарат теорії політики і політичної філософії, застосований у поєднанні з методологічними засобами теорії самоорганізації, дозволить, як уявляється, здійснити найбільш повноцінний аналіз політичної системи суспільства як якісно-специфічного феномена, котрому притаманна універсальна характеристика цілісності, що саморозвивається.

Розглянута крізь призму самоорганізаційних процесів, політична

система суспільства постає як відкрита нелінійна система, спроможна адаптуватися до зміни зовнішніх умов шляхом перебудови своєї внутрішньої структури. **Внутрішню структуру політичної системи суспільства розуміємо як набір опосередкованих системними взаємозв'язками компонентів, складених, у свою чергу, з сукупності елементів, що перебувають у всезагальному зв'язку взаємозумовленості.**

Самоорганізаційні процеси в громадсько-політичній сфері являють собою когерентні, кооперативні ефекти різноспрямованих ціннісно забарвлених комунікативних взаємодій індивідуальних та колективних політичних суб'єктів персоніфікованої та інституційної природи, що володіють певними обсягами політичних владних повноважень. Неоднорідність суб'єктного складу політичної системи, багатовимірність та різнорівневість міжсуб'єктних взаємодій у політиці, поліваріантність детермінант політичного розвитку, інтерактивний характер політичного процесу, де когерентні ефекти політичних дій сягають далеко за їх межі й перетворюються на самостійні елементи політичного життя, – все це конститує внутрішнє середовище політичної системи суспільства як поле нелінійності, що потенційно містить у собі різні типи локалізації політичних процесів, а отже – різні типи політичних структур. Тож політична система суспільства як нелінійна система характеризується не лише наявністю певної актуально існуючої структурно-функціональної організації, але й набором потенційних структур, що перебувають між собою у відносинах альтернативності. **Розгляд політичного процесу як нелінійного феномена дає змогу глибше проаналізувати явище структурного впорядкування політичної системи суспільства, оскільки це дозволяє розширити розуміння цілісності політичної системи, структура якої, втілюючи одночасно актуальність і потенційність, володіє здатністю до самоздійснення та самовідтворення у найрізноманітніших формах при збереженні інваріантності своїх системно-інтегративних характеристик.**

Системна цілісність, автономність та структурна впорядкованість будь-якої самоорганізованої системи ґрунтуються на якісній визначеності її елементів. **Якісну специфіку політики як особливої сфери життєдіяльності суспільства становить владне наповнення усіх її явищ та процесів:** „Політика, – як писав свого часу М. Вебер, – означає прагнення до участі у владі або до здійснення впливу на розподіл влади” [7, с. 646]. Владні відносини є атрибутивною характеристикою політичного – це досить вдало ілюструє К. Гаджієв: „Влада виникла з появою людської спільноти і разом з нею пройшла тривалий шлях розвитку. Весь історичний досвід переконливо свідчить, що вона – необхідний елемент суспільної організації, без якого неможливі життєдіяльність і функціонування суспільства, вона покликана регулювати взаємовідносини між людьми, поміж ними, суспільством і державно-політичними інститутами” [11, с. 263 – 264]. Більше того, влада є

Деякі аспекти аналізу
структурної самоорганізації політичної системи

Юлія Комарова

всезагальним креативним началом політичного життя суспільства як цілісної динамічної системи, адже вся структурно-функціональна багатоманітність, що складає мікрофізику політичної системи суспільства, існує в дійсності як результат самовияву та обособлення сутнісної, засадничої для даної системи взаємодії – владної взаємодії. У зв'язку з цим всі суб'єкти політичної системи (персоніфіковані та інституційні) виявляють свою сутність та діють як носії влади, а всі комунікативно-діяльнісні та ціннісно-нормативні складники політичного процесу постають як владні явища різного масштабу. Отже, влада, як „оживляюче начало, „душа” політичного” (Г. Фігал) [31, с. 57], незмінно актуалізується на всіх структурних рівнях політичної системи суспільства, різнобічно втілюється у множині елементів політичного життя та знаходить вияв на кожному етапі політичного процесу, надаючи йому змісту і спрямування. Політична влада, як „домінування в суспільних відносинах волі певного суб'єкта, виходячи з інтересу спільноти як цілісності” (М. Кляшторний) [15], є конститутивним началом політичної системи суспільства – вона пронизує всі сфери суспільного життя, надаючи різним соціальним явищам політичного змісту, інтегрує множини політичних явищ у єдине ціле, перетворюючи їх на компоненти політичної системи, визначає її структурну конфігурацію (актуальну і потенційну) та задає межі системної цілісності.

Основною підставою самозбереження політичної системи суспільства як повсякчасного самовідтворення системно-інтегративних рис взаємопов'язаних елементів політичного життя в умовах нелінійності, нерівновагомості та незамкненості системи є субстанційна самодостатність політичної влади як всезагального саморуху. Політична влада є універсальним простором самої себе, її процесуальність рефлексивна, тому вона не потребує якогось зовнішнього простору для свого руху, а існує як саморух, незмінна потенційність, „чисте становлення”, яке завжди передбачає нескінченно тривалий зворотний зв'язок, містить у собі умови зростання, розвитку нового. „Влада є завжди, – пише Х. Арндт, – ... і вона потенційна, змінна, вимірنا, надійна одиниця” [1, с. 153]. Таким чином, у системному аналізі політичного життя поняття „політична влада” набуває ключового значення, оскільки дозволяє концептуально виразити будь-який структурний елемент політичної системи або множини елементів та проаналізувати міжелементні системні взаємозв'язки. В теорії нелінійних систем подібна „змінна, через яку можна виразити всі інші” [13, с. 45], визначається як „керівний параметр” системи, що є її „макроскопічною характеристикою” [13, с. 45], „володіє здатністю до самовідтворення і діє як каталізатор” [25, с. 173]. Показово, що сучасний теоретик школи диференційованих соціальних систем Н. Луман так само пов'язує поняття „автокатализ системи” з поняттям влади: „Владу можна порівняти з комплексною функцією каталізатора. Каталізатори

прискорюють або уповільнюють хід тих чи інших подій. Вони змінюють час або ймовірність подій, очікуваних у межах випадкових відносин між системою і зовнішнім світом, самі при цьому не змінюючись” [18, с. 23, 53 – 54].

Політична влада не є структурним елементом політичної системи суспільства, вона не є локалізованим у нелінійному політичному середовищі процесом, а незмінно актуально існує як універсальне „між”, яке „утримує громадську сферу”, „передугує усім формальним встановленням громадської сфери”, виступає джерелом „творення нової дійсності” [1, с. 153], рушієм системної самоорганізації політичного життя суспільства.

Універсальну матрицю системної самоорганізації політичного життя задає процес структурної самоорганізації політичної системи суспільства. **Сутність структурної самоорганізації політичної системи** (як і низки інших відкритих нелінійних систем) **полягає не стільки у створенні якихось нових структурних елементів системи, скільки у самозбереженні системної якості політичного цілого**, що досягається через постійні порушення – відновлення рівноваги, зміни напрямків еволюції системи, чергування режимів прискорення процесів та їх уповільнення, процесів диференціації та гомогенізації структури системи. „В системах, описуваних синергетикою, – підкреслює І. Добронравова, – елементи, що організовуються в частини цілісності, яка формується, не утворюються заново в ході диференціації... Ці елементи передзнайдені для нової структури як елементи вихідного середовища; більше того, умовою утворення нової цілісності виявляються ті ж взаємодії між елементами, які існували і в умовах рівноваги” [13, с. 58]. Нелінійне внутрішнє середовище політичної системи суспільства є носієм різних форм майбутньої організації політичного життя. У ньому прихований, „передіснує як неявне” спектр „цілей” еволюції системи, майбутніх можливих структур, заданих об’єктивно існуючими внутрішніми властивостями політичної системи як цілісності.

Такі наперед-задані структури, що втілюють і детермінують потенційні стани системи, отримали в теорії самоорганізації назву „**атракторів порядку**” (від англ. „attract” – притягувати), оскільки вони „притягують” самоорганізаційні процеси системи до тих зразків впорядкування, концентрованим описом яких вони слугують. Атрактивні структури, за Л. Бевзенко, – це „локальні зони підвищеної соціальної впорядкованості”. Механізми такої локалізації, як вважає вчений, носять переважно культурний характер, тож „в атрактивній структурі завжди з незмінністю присутні ознаки більш чи менш стійкого субкультурного утворення” [3, с. 227]. Атракторами політичного порядку можуть виступати укорінені в суспільній свідомості культурні архетипи [6], міфи [3], політичні доктрини, ідеї, символи, а також персоніфіковані або інституційні суб’єкти політики,

які їх уособлюють (суспільно-політичні лідери, партії, рухи тощо). Дослідники наводять, зокрема, такі історичні приклади атракторів політичної самоорганізації: у Російській імперії на початку XX століття – ідея російського парламентаризму та I Державна дума 1905 року, монархічна ідея та імператор Микола II, ідея общинного соціалізму та партія більшовиків [26, с. 40, 48]; в СРСР 1991 року – ідея конфедерації, ідея економічного співтовариства, подібна до ЄЕС, ідея СНД [8, с. 59]; в сучасній Україні – ідея „Галицької республіки”, ідея Кримсько-татарської автономії як локальні (регіональні) атрактори, слов'янська та українська ідеї як системні атрактори [3, с. 281].

Зміст структурної самоорганізації політичної системи суспільства становить „зміна якостей, притаманних її потенційній структурі, актуалізація нових стаціонарних станів цієї структури, що існували раніше лише потенційно” [17, с. 86]. **Перехід потенційних стаціонарних станів самоорганізованої системи в актуальність („фазовий перехід”) здійснюється через критичність – момент системної самоорганізації, коли керівний параметр системи на певному етапі її життєдіяльності перевищує своє граничне значення, внаслідок чого система здійснює стрибкоподібний перехід до нового макроскопічного стану, що якісно відрізняється від її попереднього стану і, як такий, зумовлює структурну „перебудову” системи.** Граничне значення керівного параметра системи в теорії самоорганізації розглядається як величина, що окреслює межу цілісності самоорганізованої системи.

Періодичні руйнування системної цілісності, пов'язані з критичними перепадами керівного параметра системи, виступають як неодмінні моменти її розвитку, оскільки мають своїм підґрунтям нелінійність і незамкненість – універсальні властивості самоорганізованої системи. Проте вони ж закладають основу і для становлення якісно нової впорядкованості у системі. Відкритість політичної системи та нелінійність її внутрішнього середовища зумовлюють високу чутливість її до різних зовнішніх і внутрішніх впливів (флуктуацій). В теорії нелінійних систем **флуктуаціями називають спонтанні відхилення значень певних параметрів системи від своїх середніх значень, що описують рівновагу системи як найбільш ймовірний стан її елементів.** У політичній системі суспільства флуктуаціями можуть вважатися усі явища і процеси, що провокують якісні метаморфози керівного параметра системи – політичної влади, порушуючи попередньо існуючу „рівновагу”, усталений спосіб взаємозв'язку компонентів системи. Вони можуть мати як внутрішню природу (перерозподіл владних повноважень між різними політичними суб'єктами, реорганізація інституційної сфери, зміни законодавства, політичні угоди, ідеї, масовидні процеси тощо), так і зовнішнє походження (ресурси, інновації, інформація). Флуктуації провокують втрату внутрішньої когерентності розвитку структурних елементів

самоорганізованої системи. У зв'язку з цим відбувається структурно-функціональна диференціація елементів системи – посилення взаємодії різнорівневих груп однорідних елементів (інтеграція) та одночасне послаблення взаємодії різнорідних елементів у межах окремих підсистем, внаслідок чого в структурі самоорганізованої системи з'являються певні „новоутворення”, спроможні виступити носіями системної якості іншого порядку. Отже, структура відкритої нелінійної системи на певний час надміру ускладнюється – поряд з актуально існуючим компонентно-елементним набором вона включає також ряд потенційних структур. Відповідно змінюється кількість та стійкість можливих станів рівноваги системи.

Зміну числа і стійкості можливих станів об'єкта в синергетиці (з посиланням на теорію катастроф) **прийнято називати біфуркацією** [19, с. 95]. Ситуація біфуркації характеризується втратою стійкості актуальної структури самоорганізованої системи та появою одночасно кількох (щонайменше двох) рівно-можливих, з точки зору відповідності сутнісним характеристикам системи, напрямків її еволюції до стану нової структурної стійкості як актуалізації однієї зі стійких потенційних структур. Переходячи у новий стаціонарний стан, система посилено флюктує, причому в ситуації біфуркації флюктуації вже не є відхиленнями від певних середніх значень параметрів, що описують рівновагу системи (оскільки біфуркація сутнісно не містить в собі ані „середніх значень”, ані „рівноваги”), а постають як чинники порядкутворення, здійснюючи випадковий вибір між рівно-ймовірними варіантами структурної самоорганізації системи. В якості „причини, дією якої є утворення нового цілого” (І. Добронравова) [12, с. 345], може виступити множина когерентних флюктуацій або ж одна потужна флюктуація, що розвивається швидше за інші, та, характеризуючись значною амплітудою, охоплює велику кількість елементів системи й надає їх рухові певного спрямування, забезпечуючи когерентність міжелементних взаємодій. Відтак вибір певного напрямку еволюції самоорганізованої системи є випадковим, оскільки визначається флюктуацією, але кожен випадково обраний шлях розвитку системи одночасно є і закономірним, бо визначається об'єктивно існуючим станом системи перед фазовим переходом. У зв'язку з цим І. Добронравова констатує: „Випадковість виявляється доповненням необхідності, причому ця необхідність за будь-якого варіанту вибору має свою підставу та умови реалізації, а крім того й значимість флюктуації, і сама ситуація вибору об'єктивно обґрунтована” [13, с. 106].

Процес структурної самоорганізації відкритої нелінійної системи, змістом якої є випадковий перехід у дійсність лише однієї зі спектру необхідно заданих можливостей, передбачає в якості своєї атрибутивної характеристики **незворотність розвитку системи**. Еволюція політичної

**Деякі аспекти аналізу
структурної самоорганізації політичної системи**

Юлія Комарова

системи як цілісності, що перебуває в неперервному русі становлення, має незворотний характер, оскільки не можуть бути відтвореними ані попередні стани системи, ані моменти критичності, коли посилюються флуктуації та відбуваються біфуркації. Однак незворотність розвитку політичної системи не заперечує її самозбереження як цілісності через самовідтворення системної якості на всіх етапах політичного розвитку суспільства. Незворотність, пов'язана не тільки з появою, але й з утриманням нового, хоч і передбачає в якості своєї умови нестійку поведінку вихідного середовища, проте з необхідністю вимагає стійкості щойно сформованих систем [13, с. 62 – 63].

Стійкі результати самоорганізації відкритих нелінійних систем у теорії самоорганізації прийнято характеризувати як „дисипативні структури” [13, с. 63]. „Дисипативні – пов'язані з втратами (розсіянням) енергії структури виникають у відкритих, далеких від рівноваги системах внаслідок самоорганізації й існують за рахунок постійного розсіювання енергії, одержуваної ззовні” [12, с. 341]. Поняття „дисипативна структура” означає структурну стійкість сталого цілого, що є відкритим до середовища, яке його породило, та відтворює себе у постійному обміні енергією і речовиною з середовищем [13, с. 86].

Структурне впорядкування політичної системи суспільства як становлення з сукупності різномірних, різновікових та різнопорядкових її елементів певного цілого, що є якісно незвідним до суми цих елементів, сутнісно пов'язане з дією дисипативного чинника, аналогом якого у політичному житті виступає множина процесів розподілу, взаємообміну, різномірних інтерперсональних та міжурядових зв'язків, процесів інституціоналізації, соціалізації, структуралізації, легітимації – тобто всього, що когерентно пов'язує елементи політичної системи суспільства у єдине ціле, синхронізує темпи їх розвитку, узгоджує їх функціональну динаміку. Власне, й сам спосіб еволюції відкритих самоорганізованих систем нерозривно пов'язаний із дисипативними процесами. Вважається, що під час фазового переходу „зреалізуються ті з умоглядно можливих (віртуальних) форм організації, що здатні максимально поглинати зовнішню енергію і (або) речовину” [21, с. 28].

Після переходу відкритої нелінійної системи у новий стаціонарний стан специфіку її структурної самоорганізації визначають також структури, які володіють потужнішим дисипативним потенціалом. За спостереженням Г. Пушкарьової, „виникнення дисипативної структури у політичному просторі пов'язане з насиллям щодо інших структур, завдяки чому останні „випалюються”, звільняючи місце для поширення підтримуваної системи відносин”. Авторка вказує, що в Росії 1917 року такою дисипативною структурою стала партія більшовиків, оскільки саме їй випало відіграти роль системотворчого центру, який в умовах кризи відструктурував політичні взаємодії, позначивши проходження

політичної системи через точку біфуркації та початок нового шляху її розвитку [26, с. 48].

Структурна самоорганізація складної системи з великою кількістю елементів здійснюється в ході різноспрямованих міжелементних взаємодій більшого чи меншого ступеня когерентності. Когерентні взаємодії деяких множин елементів породжують дисипативні структури-процеси, здатні розвиватися швидше від інших, задаючи елементам системи певні зразки колективного руху – „**патерни самоорганізації**” (від англ. pattern – образ, зразок), тим самим підпорядковуючи собі самоорганізаційні процеси системи. „Ці колективні змінні, – пояснює В. Буданов, – „живуть” на вищому ієрархічному рівні, ніж елементи системи, і в синергетиці, наслідуючи Г. Хакена, їх прийнято називати **параметрами порядку** – саме вони описують у стислій формі смисл поведінки і цілі-атрактори системи” [5, с. 290].

Самоорганізаційні процеси політичної системи суспільства детермінуються значною кількістю параметрів порядку найрізноманітнішої природи, які здійснюють взаємний вплив, розвиваючись або в режимі конкуренції, або в режимі „стримувань і противаг”. **Параметрами політичного порядку виступають ті структури або процеси політичної системи, які задають умови для кооперації елементів системи, визначають когерентний характер їхньої поведінки.** Це – всі ті феномени політичного життя, які характеризуються надіндивідуальною, інтерсуб’єктивною природою та мають більш або менш загальнозначимий статус. Вони належать до сукупності елементів мікрорівня політичної системи як елементи більш високого порядку – такі, що утворюють мезо- та мегарівень системи. Наприклад: суспільно-політичні лідери, еліти, соціально-класові, соціально-етнічні та соціально-професійні групи виступають параметрами порядку щодо окремих особистостей – „рядових” членів політичної спільноти, задаючи їм певну нормативну базу, політичний світогляд, процедури й канали політичної діяльності, інституційні можливості.

Параметри порядку, визначаючи напрямки та інтенсивність підпорядкованих їм міжелементних взаємодій у системі, координують не тільки зростання таких структурних конфігурацій, які відповідають системному атрактору, але й інволюційні процеси системи, дисипативне руйнування невідповідних до атрактора структур. Ця специфіка функціонування параметрів порядку самоорганізованих систем називається **принципом підпорядкування**. Принцип підпорядкування як методологічний інструмент синергетики дозволяє звести динамічний опис будь-якої складної багатокомпонентної системи з нескінченною кількістю елементів до певного числа параметрів порядку, адже в процесі структурного впорядкування складної нелінійної системи елементи, які організовуються в певну дисипативну структуру, передають їй

Деякі аспекти аналізу
структурної самоорганізації політичної системи

Юлія Комарова

визначальну частину своїх функцій (ступенів свободи), певною мірою втрачаючи свій самоорганізаційний потенціал, і тим самим ніби взаємно елімінуються (при математичному описі нелінійних структуротворчих процесів змінні, що позначають такі елементи, взаємно скорочуються).

Відтак структурна самоорганізація політичної системи суспільства постає перед дослідником як нелінійний незворотний процес самоформування компонентно-елементного складу системи через дисипативне (пов'язане з використанням ресурсів, благ) становлення із множини спонтанних кооперативних міжелементних взаємодій системного мікрорівня певних стійких структур-процесів – параметрів порядку, які утворюють мезо- і макрорівень системи на певний період, визначаючи унікальну конфігурацію системно-структурної цілісності.

Самозбереження системно-структурної цілісності політичної системи суспільства забезпечується когерентною поведінкою сукупності елементів її мікрорівня, яка здійснюється на основі макроскопічних патернів самоорганізації, заданих параметрами порядку системи. Г. Хакен, характеризуючи параметри порядку та дію принципу підпорядкування, застосував метафору „ляльководи”, який змушує маріонеток рухатися певним чином. „Однак, – зауважує вчений, – між наївним уявленням про параметри порядку як про ляльководів і тим, що відбувається насправді, є одна важлива різниця. Виявляється, що, здійснюючи колективну дію, індивідуальні частини системи, чи „ляльки”, самі впливають на параметри порядку, тобто на „ляльководи” [32, с. 36]. Отже, принцип підпорядкування у складноорганізованих системах з великою кількістю елементів має вигляд **кругової причинності**: елементи системи спільно породжують параметри порядку, які надалі підпорядковують їх своїй динаміці, але при цьому залишаються чутливими до умов свого функціонування, заданих сукупною активністю елементів.

Звідси цілісність політичної системи суспільства як складної самоорганізованої системи розуміється не лише як „унікальне поєднання компонентів з елементів нижчого рівня та їхніх якостей, з яких утворюється системна якість” [28, с. 92], а як „позначення відкритого незамкненого процесу становлення системи цілим” [13, с. 62], що передбачає включеність у даний процес усіх без винятку її елементів. Отже, будь-який елемент політичної системи на будь-якому ієрархічному її рівні здатен за наявності сприятливих загальносистемних умов виступити системотворчим чинником політичного життя суспільства. Про це говорять російські методологи науки В. Аршинов і В. Войцехович: „Для нелінійного синергетичного мислення – „все у всьому”, „згори, як і знизу” [2, с. 110]. Тож політична система суспільства постає вже не як ціле, механічно складене з частин-підсистем, а як самоорганізована цілісність, що „формує у своєму розвитку або свій елементний склад.., або частини – з наявних елементів середовища” [13, с. 129].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що процес формування методології аналізу політичної системи суспільства може бути умовно поділений на три етапи.

Перший етап пов'язаний з уявленням про систему як про „певну множину змінних незалежно від ступеня їх взаємозв'язку”, що звільняло дослідників „від необхідності сперечатися щодо того, чи можна вважати політичну систему справді системою” (Д. Істон) [14, с. 323]. Тлумачення політичної системи суспільства як „чорної скрині”, індикатором функціонального стану якої слугує рух інформації на її „вході” та „виході”, робило несуттєвим питання про внутрішню будову системи. Дослідницька увага спрямовувалась переважно на виявлення та аналіз функцій політичної системи як системи управління суспільством, а також на розкриття механізмів її адаптації до змін зовнішнього і внутрішнього середовища.

Наступний етап розвитку концептуального аналізу політичної системи суспільства пов'язаний з поширенням методології загальної теорії систем на різні галузі природничих і суспільних наук. Різні об'єкти дослідження суспільних наук почали трактуватися як складні системи, утворені ієрархіями взаємодіючих підсистем, сформованих багаторівневими взаємозв'язками елементів. Аналіз політичної системи в такому методологічному ключі було здійснено в межах теорії диференційованих соціальних систем, де вона розглядалася як одна з підсистем суспільства – „соціальної системи”, поряд з іншими підсистемами – економікою, культурою, наукою тощо. Конфігуративно політична система, як і інші підсистеми суспільства, уявлялася у вигляді „конструкції будинку з балок, блоків, цеглин, що утворюють систему приєднаних один до одного та структурно співвіднесених компонентів” [18, с. 225]. Очевидною є надмірна схематичність такої методологічної лінії, що не дає можливості дослідити самоорганізаційні процеси політичної системи та не виявляє її якісної специфіки – того особливого, що відрізняє політику від інших суспільних підсистем. Основними ознаками політичної системи та інших систем постулюються цілісність та самовідтворення, забезпечувані через взаємодію її компонентів; поза тим, у жодній із систем не зазначається, на основі чого відбуваються взаємодії між елементами – що виступає конститутивним началом кожної з них. Є лише вказування на так звані „символічні посередники” [23, с. 239] чи „генералізовані комунікативні коди” (влада, гроші, цінності, істина, любов) [18, с. 229], що носять так само описовий характер, позначаючи кожну з підсистем суспільства та слугуючи для дослідників індикаторами віднесення певних соціальних явищ до певних підсистем.

Відтак як кібернетичний, так і системний підходи, попри їх вагомий методологічний здобутки в царині аналізу політичної системи суспільства (серед яких поняття „політична система”, поняття цілісності системи,

**Деякі аспекти аналізу
структурної самоорганізації політичної системи**

Юлія Комарова

загальносистемної рівноваги, середовища системи, розкриття механізмів функціонування політичної системи, класифікація функцій системи, типологізація політичних систем та їх порівняльний аналіз, розробка понять „підсистема”, „елемент”, „відношення”, „структура”, „функція” тощо) все ж „грішать” надмірним функціоналізмом, переважним інтересом до проблем стабільності й рівновагомості політичного життя суспільства, статичним потрактуванням цілісності системи, схематизмом та знеособленістю уявлень про політичну систему суспільства.

Окреслені методологічні вади сучасної теорії політичної системи не дозволяють повноцінно застосовувати її наукові висновки в дослідженнях галузевої та прикладної політичної науки. Разом з тим, усвідомлення кола невирішених методологічних проблем теорії політичної системи та одночасного зростання науково-практичних потреб у системному аналізі політичного життя суспільства наводить на думку, що всі ці процеси, певно, є супутніми становленню нового, третього етапу в розвитку методології аналізу політичної системи суспільства. У зв'язку з цим здається досить плідним застосування методологічних здобутків теорії самоорганізації у системному дослідженні структур і процесів політичного життя суспільства. Адже розгляд політичної системи крізь призму теорії самоорганізації дозволяє розширити розуміння системних якостей та цілісності системи: при визнанні таких атрибутивних ознак системи, як динамічна ієрархічність (емерджентність) та взаємозв'язок „система – середовище”, політична система розуміється як така, що має одночасно характеристики стійкості й нестійкості, співвідношення яких конкретизується через поняття нелінійності. З цим поняттям, у свою чергу, пов'язане осмислення феноменів потенційності, атрактивності, рівноваги та нерівновагомості. Перехід потенційного в актуальне, нерівновагомого у рівновагоме і навпаки, за висновками теорії самоорганізації, є закономірно зумовлений внутрішніми властивостями самої системи, хоча й зреалізовується через випадковість (флуктуацію) в умовах специфічної критичної ситуації – біфуркації. Самоорганізація, підтримання і руйнування структур політичної системи суспільства розуміються як незворотні процеси, пов'язані з дисипацією енергії та ресурсів, з динамікою елементів, параметрів порядку та з дією принципу підпорядкування.

Нарешті, особливе значення має та обставина, що синергетика як „наука про складні системи, що саморозвиваються” [27, с. 128] дає змогу виявити й проаналізувати не тільки загальносистемні характеристики, що споріднюють політичну систему як об'єкт наукового дослідження з множиною інших об'єктів системної природи (культурою, системою права, економічною системою тощо), але й висвітлити якісну специфіку політики як особливої соціокультурної сфери, надати системного виразу атрибутивній характеристиці політичного, що полягає у владній природі всіх явищ та процесів політичного життя суспільства. Це забезпечується

наявністю в понятійному апараті синергетики поняття „керівного параметра системи”, який слугує універсальним концептуальним засобом виразу будь-якого структурного елемента або множини елементів системи, а також характеру міжелементних системних взаємозв’язків. Отже, використання в аналізі політичної системи суспільства поряд з традиційними концептуальними засобами системного аналізу політичного життя методологічних здобутків теорії самоорганізації дозволяє гранично повно й адекватно розкрити системну сутність політики та дає змогу дослідити „зсередини” процес структурного впорядкування політичної системи суспільства.

Література:

1. **Арендт Ганна.** Становище людини. Пер. з англ. – Львів, 1999.
2. **Аршинов В. И., Войцехович В. Э.** Синергетическое знание: между сетью и принципами // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов. – М.: 2000. – С. 107 – 124.
3. **Бевзенко Л. Д.** Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. – К.: 2002.
4. **Белов Г. А.** Политология. Курс лекций. – М.: 1996.
5. **Буданов В. Г.** Трансдисциплинарное образование, технологии и принципы синергетики // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов. – М.: 2000. – С. 285 – 305.
6. **Василькова В. В.** Порядок и хаос в развитии социальных систем. – Спб: 1999.
7. **Вебер М.** Политика как призвание и профессия // Избранные произведения. Пер. с нем. – М.: 1990.
8. **Венгеров А. Б.** Синергетика и политика // ОНС, - 1993, - №4. - С. 55 – 69.
9. **Венгеров А. Б.** Синергетика, юридическая наука, право // Советское государство и право, - 1986, - №10. - С. 36 – 45.
10. **Гаджиев К. С.** Введение в политическую науку. – М.: 1997.
11. **Гаджиев К. С.** Политическая философия. – М.: 1999.
12. **Добронравова І. С.** Наукове бачення місця людини у світі // Філософія. Курс лекцій : Навч. Посібник / Бичко І. В., Табачковський В. Г., Горак Г. І. та ін. – К.: 1993. – С. 330 – 349.
13. **Добронравова І. С.** Синергетика: становление нелинейного мышления. – К.: 1990.
14. **Истон Д.** Категории системного анализа политики // Политология: хрестоматия / Сост. Проф. М. А. Василик, доц. М. С. Вершинин. – М.: 1999. – С. 319 – 331.
15. **Кляшторний М. Д., Комарова Ю. П.** Персоніфіковані суб’єкти влади в структурі політичної системи суспільства // Вісник КНУ імені Тараса

Деякі аспекти аналізу
структурної самоорганізації політичної системи

Юлія Комарова

Шевченка, сер. Філософія. Політологія., - № 43. - С. 125 – 131.

16. **Князева Е. Н.** Синергетический вызов культуре // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов. – М.: 2000. – С. 243 – 262.

17. **Костюк В. Н.** Изменяющиеся системы. М. 1983.

18. **Луман Н.** Власть. Пер. с нем. – М.: 2001.

19. **Малинецкий Г. Г.** Хаос. Структуры. Вычислительный эксперимент. – М.: 2000.

20. **Малинецкий Г. Г., Потапов А. Б.** Джокеры, русла, или Поиски третьей парадигмы // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов. – М.: 2000. – С. 138 – 156.

21. **Моисеев Н. Н.** Алгоритмы развития. – М.: 1987.

22. **Назаретян А. П.** Агрессия, мораль и кризисы в развитии мировой культуры (синергетика социального процесса). – М.: 1995.

23. **Парсонс Т.** О понятии „политическая власть” // Политология: хрестоматия / Сост. Проф. М. А. Василик, доц. М. С. Вершинин. – М.: 1999. С. 239 – 247.

24. **Попович М. В.** Раціональність і виміри людського буття. – К.: 1997.

25. **Пригожин И., Стейнгерс И.** Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. Пер. с англ. – М.: 2000.

26. **Пушкарева Г. В.** Политическая система: синергетический подход // Вестн. Моск. ун-та, - Сер. 12. Политические науки, - 2001, - №6. - С. 32 – 49.

27. **Розин В. М.** О синергетике и природе современного мышления // Философские науки, - 2004, - № 4. - С. 127 – 140.

28. Самоорганизация в природе и обществе: тезисы докладов и сообщений (Науч. конф. Ленинград 28 – 30 ноября 1988 г.) / Отв. ред. В. Д. Комаров, В. Н. Михайловский. – Ленинград: 1988.

29. Самоорганизация и наука: опыт философского осмысления. – М.: 1994.

30. Социальное управление: словарь / Под. ред. В. И. Добренькова, И. М. Слепенкова. – М.: 1994. – С. 142.

31. **Фигал Г.** „Публичная свобода”: спор власти и насилия // Вестник МГУ, сер. 12. Политические науки, - 1994, - № 5. - С. 51 – 62.

32. **Хакен Г.** Основные понятия синергетики // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов. – М.: 2000. – С. 28 – 55.

33. **Хакен Г.** Синергетика. – М.: 1985.

34. **Almond G. A., Powell G. B., Strom K. Jr., Dalton R. J.** Comparative Politics today. A World View. 7-th edition. – N-Y, 2000.

35. **Easton D.** A systems Analysis of Political Life. 2-nd edition. - Chicago, 1979.

36. **Easton D.** The Analysis of Political Structure. – N-Y, 1990.